

DE MUNTKLAPPER

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE vzw
Koninklijke Vereniging

Driemaandelijks tijdschrift

- 30 -

april 2001

Denarius met de brug, 1230-1270: meer vragen dan antwoorden

G 86

Vz.: Brug van boven gezien

Kz.: Brabants kruis; in de kantons B – A – T – I

De Witte, 120; Vanhoudt, G 86
zilver, ongeveer 0,50 g

Brabant, een nederig debuut

Het gebied van het oude hertogdom Brabant wordt nog al te dikwijls verward met dat van de huidige gelijknamige provincie. Vanaf de 11de eeuw begon het kleine graafschap Leuven een moeizame opgang die het zal maken tot een Europese mogendheid. Het graafschap behoorde tot het Duits Keizerrijk, zoals trouwens bijna heel het grondgebied van het huidige België; alleen het graafschap Vlaanderen was een leen van de Franse koning. Tijdens de 11de eeuw verwierf de graaf van Leuven het graafschap Brussel. Als “beschermers” van de uitgestrekte bezittingen van de abdijen van Nijvel en van Gembloers, die aan het graafschap Brussel grensden bekwamen de graven van Leuven tenslotte de controle over deze ganse streek. De graven werden ook leenmannen van het bisdom Luik voor het graafschap Brunengeruz, dit is Tienen en omgeving. Het is dus onder verschillende titels dat de graven van Leuven deze gebieden beheerden. Het grondgebied vormde zelfs geen doorlopend geheel want het omsloot nog verschillende gebieden die hadden kunnen weerstand bieden aan de uitbreidingsdrang van hun bureu, zoals de heren van Grimbergen en de heren van Aarschot.

Verantwoordelijke uitgever : L. VERBIST, Berkelei 31, 2860 SINT-KATELIJNE-WAVER

Afgifte Kantoor Wetteren 1

In 1106 verleende de Duitse keizer aan graaf Godfried I (met de Baard) de titel van hertog van Neder-Lotharingen. Deze promotie bracht hem het markgraafschap Antwerpen op, dat zich ver naar het Noorden uitstrekte tot ongeveer aan de plaats waar later 's Hertogenbosch zal gesticht worden. De hertogelijke titel had in die tijd echter niet veel om het lijf, zodat de nieuwe hertog in feite niets te zeggen had in Neder-Lotharingen, behalve dan in de gebieden die hij zelf controleerde. De titel was nochtans van kapitaal belang voor Godfried want nu was hij hertog in al zijn gebieden. Godfried III (graaf van Leuven en hertog van Lotharingen) noemde zich hertog van Brabant vanaf 1180.

Waarom deze naamverandering? Een mysterie? *Brabant* is niet een naam van een van zijn bezittingen, het was een oude naam van een Karolingisch gebiedsdeel. Er waren in die tijd roofridders, die het noorden van Frankrijk onveilig maakten en die Brabantini genoemd werden; ze lagen aan de oorsprong van de middeleeuwse huurlingenlegers. Was de hertog dan zo fier op die ridders? Vermits Brabant op de handelsweg tussen zee en Rijn lag hebben de hertogen er steeds naar gestreefd om een zo groot mogelijk stuk van de landstreek onder controle te krijgen. Hendrik I (1190-1235) slaagde er echter niet in het graafschap Loon helemaal te onderwerpen doch hij kreeg wel het deel van Maastricht in handen, dat aan de Duitse keizer behoorde, met de brug over de Maas (het andere deel van de stad was van de bisschop van Luik). De invloed van Brabant reikte nu tot aan de Maas en zal in een volgende periode, na de slag van Woeringen en de aanhechting van Limburg door Jan I tot aan de Rijn reiken.

Hendrik II en Hendrik III, hertogen zonder munten maar niet zonder geld

Hendrik I (1190-1235), de laatste Brabantse heer die op kruisvaart trok, stierf te Keulen na het trouwfeest van keizer Friedrich II. Hendrik II (1235-1248) was reeds een ouderling toen hij zijn vader opvolgde; hij is vooral bekend door het feit dat hij het recht van de dode hand afschafte. Hendrik III (1248-1261) had een rustige regering en op zijn doodbed gaf hij zelfs alle onrechtmatig verworven goederen terug waarop hij uit geldnood de hand had gelegd en liet zijn meubels en roerende bezittingen verkopen om zijn schulden te betalen. Hierna nam zijn vrouw, Aleidis van Bourgondië (1261-1268), dan het regentschap voor haar minderjarige kinderen waar. Ze was nogal verspilzuchtig en ze moest zelfs tot de orde geroepen worden door (de later heilige) Thomas van Aquino. Onder haar beheer kwam het tot een bloedige opstand te Leuven en bijna tot een burgeroorlog alvorens Jan I de titel zal worden toegekend.

Van Hendrik II en III is er geen spoor terug te vinden in de Brabantse muntslag; naar Aleidis wordt er misschien verwezen, als men aanneemt dat ALIT op sommige deniers met het leeuwenschild, op haar betrekking heeft. Een aantal deniers worden toegeschreven aan Hendrik I (1190-1235). Ze wegen ongeveer 0,75 g totdat er een devaluatie plaatsvindt waarbij de nieuwe munten, deniers met de ruiter, 0,60 g gaan wegen. Ze dragen al dan niet het woord DUX (hertog) op de voorzijde en op de keerzijde staat het typische "Brabants kruis". Omdat dit het enige type was dat naar de hertog verwees in de gedevalueerde deniers meende A. de Witte dat ze over de hertogen Hendrik I, Hendrik II en Hendrik III dienden verdeeld te worden. Maar met hetzelfde Brabants kruis op de keerzijde en in dezelfde gewichtsklasse verschijnen echter tegelijkertijd een reeks deniers, die in het geheel niet meer verwijzen naar de hertog en die ook geen stadsnaam dragen. Sommige dragen in de kantons van het kruis namen als BOLL, FRAN, GERA, GILO, TENI, die blijkbaar verwijzen naar muntmeesters of muntpachters.

De reeks van de kleine Brabantse denarii is geen doorlopende reeks: er zijn twee

fasen te onderscheiden. Tijdens de eerste fase, gedateerd 1215 tot 1230 schommelt het gewicht rond de 0,62 g. Ze omvat de types met:

- het paaslam, die de Witte aan Tienen toeschrijft.
- de zeldzame deniers met de boot, aan geen enkele stad toegeschreven.
- het type met een kerktoeren tussen twee kleinere torens, toegeschreven aan Vilvoorde.
- deniers met een zegenende geestelijke, toegeschreven aan Gembloers.
- de stukken met de dubbele en enkele adelaar van goede stijl; deze twee types zijn ook de enige die in beide gewichtscategorieën terug te vinden zijn.

Tot de tweede fase, gedateerd tussen 1230 en 1270, die rond de 10 % gedevalueerd was tegenover de eerste fase, tot rond de 0,54 g behoren:

- dezelfde deniers met enkele en tweekoppige adelaar van slechtere stijl.
- de stukken met het leeuwenschild of met een leeuwje in volle veld, aan Leuven toegeschreven.
- het type met een toren met kantelen zou van Antwerpen kunnen zijn.
- de stukken met een bisschops- of abtsstaf in een gebouw, toegeschreven aan de abdij van Nijvel.
- de munten met de brug met enige zekerheid toegeschreven aan Brussel.

Sommige types moeten in enorme hoeveelheden geslagen zijn. Er zijn nog duizenden exemplaren van bewaard gebleven. In de bekende schat van de Stormstraat te Brussel alleen werden er reeds tienduizenden exemplaren gevonden.

A. de Witte bracht het ontstaan van deze muntjes zonder naam van de hertog in verband met een acte van de Duitse keizer in 1235, die aan de steden van het rijk die over een muntatelier beschikten, het recht gaf om te eisen dat alle handelstransacties in de stad zouden geschieden in lokale munt. Het probleem is dan wel dat er in de archieven geen enkel spoor is van een dergelijke verplichting om in elke Brabantse stad geld te wisselen. Deze serie zou dan volgens A. de Witte gelijktijdig zijn uitgegeven met de hertogelijke munten met de ruiter, die dan wel overal in het hertogdom mochten circuleren. Vermits er geen stadsnamen op de munten staan en daar de afbeeldingen op de munten niet zeer duidelijk naar bepaalde steden verwijzen, vergeleek de Witte, in navolging van Piot, de munttypes met de stadszegels en poogde aan de hand daarvan de stukken aan een stad toe te schrijven. Het resultaat was niet zeer overtuigend, doch deze rangschikking werd lange tijd gemakkelijks halve aanvaard.

Het groot aantal bewaarde munten stelt grote problemen. Stempelvergelijking zou wellicht verbanden kunnen leggen tussen sommige voor- of keerzijden, maar deze op grote schaal doorvoeren met deze muntjes is onbegonnen werk. Er valt verder nog een andere handicap bij stempelvergelijking te verwachten: blijkbaar werden deze muntjes na het slaan een licht opstaande kant gegeven door het hameren op de rand van de opgestapelde stukken, wat het type daar dus licht vervormt en dus de vergelijking moet bemoeilijken. Vermits een echte stempelvergelijking niet mogelijk was probeerde J. De Mey een methode halverwege, door de versieringen van het Brabants kruis te vergelijken op 55.000 exemplaren, maar deze onderneming heeft meer vragen doen rijzen dan problemen opgelost. Het werd namelijk duidelijk dat kruisen met dezelfde versiering op stukken met verschillende voorzijde voorkomen. Terwijl De Mey suggereerde dat er misschien meer ateliers waren geweest dan deze door de Witte vooropgesteld, verdedigde Ghysens van zijn kant het standpunt dat er slechts drie ateliers waren: Leuven, Brussel en Antwerpen. Maar beiden zijn van oordeel dat de types op de voorzijde opgehouden hadden een locale betekenis te

hebben, zodat verschillende ateliers eenzelfde type hebben kunnen slaan. Dit heeft bijvoorbeeld tot gevolg dat A. Haeck in zijn recent werk over middeleeuwse muntvondsten bijvoorbeeld onderscheid maakt tussen deniers met de brug geslagen te Brussel, deniers met de brug geslagen te Leuven, enz. M. Blackburn vond op het laatste internationaal congres te Brussel, dat de besluiten van Ghysens en De Mey niet overtuigden en hij keerde terug naar de oude stelling van Piot en de Witte, dat munten van hetzelfde type in eenzelfde stad moeten geslagen zijn; hij vond wel dat de stukken met de toren met kantelen eerder aan Antwerpen of zelfs aan Brussel dan aan Vilvoorde toegeschreven zouden moeten worden. En zo staan we ongeveer opnieuw aan het vertrekpunt. Het enige resultaat van deze opzoekingen is dat de deniers met de dubbele arend (aan Halen toegeschreven) en met de enkele arend, bijna alle dezelfde versiering van het kruis dragen en dus uit hetzelfde atelier schijnen te komen.

Brabant en Brussel in de 13de eeuw

Er is weinig overgebleven van de stad Brussel van de 13de eeuw. We kennen het koor van de Sint-Michielskathedraal en enkele stukken van de eerste ringmuur, waarvan de zogenaamde Aneessenstoren, nabij de Koninklijke Bibliotheek, het meest gekende deel is. De stad was ontstaan rond de plaats waar de Zenne onbevaarbaar werd en waar de goederen dus dienden overgeladen te worden. Op die plaats had de rivier ook een aantal eilandjes gevormd. Waarschijnlijk gelijklopend had de stad zich eveneens langs de steile rand van het Zennedal uitgebreid (de Koninklijke Straat), omdat er daar geen gevaar voor overstroming was en omdat deze hooggelegen plaats reeds van één kant gemakkelijker te verdedigen was. De graven van Leuven bouwden of verbouwden een burcht op het zuidelijk eiland van de Zenne. Een eerste ringmuur werd gebouwd rond 1100 en maakte Brussel tot een stad. De eerste ringmuur zal, steeds verder uitgebouwd, tenslotte 4 km lang worden. Sint-Goedele, (thans Sint-Michiel) was de belangrijkste kerk van de stad waar de kostbare relieken van Sint-Goedele werden naar overgebracht. Een incident tijdens de overbrenging ervan zorgde voor een eigenaardige gewoonte om op 11 augustus een broek aan een rietstengel aan de gevel der huizen te hangen, gebruik dat maar pas in de 18de eeuw verdween. De andere kerken van de stad hingen af van Sint-Goedele.

In de 12de eeuw werden armenhuizen met een burgerlijk karakter gesticht; het hospitaal van Sint-Jacob op Coudenberg was gereserveerd voor bedevaarders en dat van Sint-Pieter voor melaatsen. In 1229 ontving de stad haar keure en alle burgers ouder dan 15 moesten zweren ze na te volgen. Wie de eed niet aflegde kreeg 18 pond (4320 deniers) boete. Hetzelfde document bepaalt een aantal straffen voor bepaalde vergrijpen. Brussel moet toen nog een zeer landelijk karakter gehad hebben want er wordt nergens over typisch stedelijke vergrijpen gesproken. Er zijn bijvoorbeeld straffen voor het zonder toelating betreden van een visvijver of van een wijngaard: boete 20 schellingen (240 deniers), maar niets over bijvoorbeeld ongeoorloofd betreden van een winkel of een opslagplaats.

Brabant en Vlaanderen leefden vreedzaam met elkaar, maar in 1260 stelden de Brabanders toch een klachtenlijst op over afpersingen die Brabantse handelaars in Vlaanderen hadden ondergaan. De perkamenten rol was 1,95 m lang. Het waren vooral de Vlaamse baljuws, ambtenaren van de graaf, die de Brabantse goederen zonder reden in beslag namen. Leuven was de hoofdstad van het hertogdom doch stilaan verbleven de hertogen meer en meer op hun kasteel te Brussel dat werd vernieuwd en waarvan de overblijfselen onder het Koninklijk plein zijn teruggevonden. Tenslotte zal Leuven ondanks al haar protesten haar rol van hoofdstad verliezen.

In de 13de eeuw zat Brussel er financieel niet zo best voor. In 1260 maakte de stad zware schulden bij een burger van Arras. De stad kon geen taksen innen op de stadswaag, de kraan, de poorten en de muren – de hertog zou slechts in 1291 afstand doen van deze rechten. In 1265 moest het Sint-Nicolaashospitaal uit geldnood het aantal behandelde zieken verminderen. De arme melaatsen, die niet in de leprozerie van Sint-Pieter verzorgd werden, woonden buiten de muren in Scheut en in Schaarbeek (ze mochten 's morgens, gehuld in een lange mantel de stad in om te bedelen, maar eerst moesten ze echter een inkomtax betalen). Niet iedere behoeftige mocht bedelen, dit was slechts toegestaan aan “geprivilegieerden”. De lakennijverheid stond te Brussel nog maar pas in haar kinderschoenen, ze zal maar in de 14de eeuw een hoge vlucht nemen. Daarbij kwam dat een enorme brand $\frac{2}{3}$ van de stad platlegde in 1276. Ook Brussel had een begijnhof. De gevestigde kloosterorden konden in de 13de eeuw de grote vraag om in vrouwenkloosters in te treden niet meer voldoen zodat er zich parochies van godvruchtige vrouwen vormden, die geen eeuwige geloften aflegden. De begijnen filosofeerden er echter maar op los, zodat ze praktisch in de 13de eeuw als ketterse sekten werden beschouwd. De begijn Hadewych beschreef haar visioenen en haar mystieke liefde in mooie Vlaamse teksten en na haar kwamen de begijnen Margareta Porette en Heilwige Bloemaerts, “Bloemardine”, die de “serafijnse” liefde preekten, wat gewoon als seks moet vertaald worden; Margareta Porette kwam hiervoor te Parijs op de brandstapel terecht.

De munt

In 1965 werd met veel vertoon het 1000-jarig bestaan van de munt van Brussel gevierd met een tentoonstelling en met gedenkpenningen, waarmee ik ooit in een onbetamelijk artikel de draak stak. Het is absoluut niet zeker dat deze oudste Brusselse munt uit de 10de eeuw die toen werd gevierd ook inderdaad van Brussel zou zijn. Maar de stad had zeker een atelier in de 11de eeuw. We kunnen redelijk veronderstellen dat het eerste atelier zich in de burcht van de graaf op de Zenne bevond. Het atelier is blijkbaar verschillende malen verhuisd want in de archieven zijn sporen terug te vinden van nog drie andere plaatsen waar munt geslagen werd vóór 1400. Het valt wel op dat deze drie plaatsen zich in de onmiddellijke omgeving van de Sint-Goedelekerk bevonden, wat de veronderstelling doet rijzen dat de kanunniken van deze kerk op een of andere manier iets te maken hadden met de muntslag in deze vroege periode. Het atelier dat de hier besproken munt sloeg was waarschijnlijk gelegen in het Orsendal, ten noorden van de kerk.

De denarius met de brug is het enige stuk uit de serie van de kleine Brabantse deniers waarvan met zekerheid een verband kan gelegd worden met een stad, in casu Brussel. Er bestaat namelijk een denarius met de brug, van een duidelijk latere datum, die niet meer hoort tot de serie der kleine Brabantse deniers (de Witte 132, Vanhoudt G 178) waarop B-R-V-X in de kantons van het kruis voorkomt. Er is dus een verband met Brussel maar welk is dit verband? Brussel was zeker niet de enige stad die een brug had. Men heeft de brug in verband gebracht met de etymologie van de naam Brussel: *brug-sele*, om de keuze van het type te verklaren. De afgebeelde brug was waarschijnlijk een versterkte brug; de twee bogen aan de uiteinden van de brug kunnen verklaard worden als poorten.

Het is een feit dat geen enkel van de munttypes van de serie der kleine Brabantse deniers duidelijk verwijst naar een stad. We zien datzelfde fenomeen in de serie van kleine Vlaamse deniers, die vroeger begon, in de jaren 1137 tot 1141, en ongeveer op dezelfde tijd eindigde als de serie der Brabantse, in de periode 1278 tot 1305, toen beide series de plaats ruimden voor zwaardere munten. De kleine Vlaamse deniers

hebben duidelijk model gestaan voor de Brabantse serie. Daar ook was de naam van de graaf verdwenen, maar er staan wel soms stadnamen op en soms komt ook de naam van een muntmeester of van een muntpachter voor. Zowel de series van kleine Vlaamse als van kleine Brabantse deniers werden dikwijls beschouwd als een uiting van de onafhankelijkheid der steden, die het zich zelfs konden veroorloven de naam van hun heer niet meer op de munten te vermelden.

Indien we de karakteristieken van deze reeksen beschouwen dan is een volledig tegengestelde conclusie waarschijnlijker: gedurende de 150 jaar van haar bestaan is de Vlaamse serie niet gevalueerd, terwijl de Brabantse serie van haar kant één enkele devaluatie van ongeveer 10 % heeft gekend. De Brabantse munttypes verwijzen nooit duidelijk naar een stad. Op de Vlaamse serie komen wel stadnamen voor doch we moeten er rekening mee houden dat deze slechts leesbaar waren voor een kleine minderheid van mensen die konden lezen. Hadden de steden werkelijk de totale controle over de muntslag verworven dan zouden we ons praktisch zeker kunnen verwachten aan gewichtsschommelingen tussen de types van de verschillende steden, wat niet het geval is. Deze series schijnen dan ook eerder het resultaat te zijn van een zeer sterke centrale organisatie, met name van de graven en van de hertogen, die de uitbating van het systeem in handen van muntpachters schijnen gegeven te hebben. Het feit dat dezelfde kruisen op verschillende munttypes voorkomen zou er wel kunnen op wijzen dat er slechts enkele grote ateliers werkten, die eventueel, ofwel stempels naar kleinere locale ateliers stuurden ofwel dat ze kleine ploegen nu en dan naar minder belangrijke plaatsen stuurden om er, in een daartoe voorzien stadslokaal munt te slaan met het in de stad vergaarde zilver. Dit zou de vermenging der keerzijdentempels kunnen verklaren. De weinig specifieke voorzijde zou dan een eerder administratieve controlefunctie kunnen gehad hebben en zowat kunnen betekend hebben: “deze munt werd met metaal geslagen dat in dit deelatelier werd samengebracht”. Wat hier enigszins tegen pleit is het feit dat in de documenten van die tijd er een onderscheid werd gemaakt tussen *ponden Leuvens* en *ponden Brussels* (een pond was verdeeld in 20 schellingen van 12 deniers). Bijvoorbeeld in de genoemde klacht van de Brabanders tegen de Vlamingen van 1260, werden 17 maal in beslaggenomen geldsommen uitgedrukt in ponden Leuvens en tweemaal in ponden Brussels. De waarde van een paard was 3 pond en 10 schellingen (tweemaal vermeld) = 840 deniers. De waarde van een te Gent aangeslagen luxepaard bedroeg 6 mark sterling = 2.382 deniers.

H. Dewit